

نقش دستور موقت دیوان بین‌المللی دادگستری در تضمین حقوق بشر: مطالعه

موردی پرونده بازگشت تحریم‌های ایالات متحده علیه جمهوری اسلامی ایران

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۱۹

فرهاد کریمی*

صابر نیاورانی**

سید قاسم زمانی***

چکیده

یکی از مهم‌ترین صلاحیت‌های دیوان بین‌المللی دادگستری، صدور دستور موقت است که نقش مهمی در راستای تضمین و ارتقای حقوق بشر ایفا می‌کند. از طرفی، وحدت رویه حقوقی مستقل در این زمینه می‌تواند بعد پیشگیرانه حقوق بین‌المللی را تقویت کند. از مهم‌ترین پرونده‌هایی که اخیراً در دیوان منجر به صدور دستور موقت شده، پرونده شکایت جمهوری اسلامی ایران از ایالات متحده آمریکا در مورد خروج یک‌طرفه از برجام و برقراری مجدد تحریم‌ها علیه ایران بوده که بنابر دادخواست تقدیمی ایران، منجر به نقض گسترده حقوق بشر در کشور شده است. این مقاله در پی پاسخ به این پرسش است که دستور موقت دیوان چگونه و تا چه اندازه می‌تواند در ممانعت از نقض حقوق بشر در ایران مؤثر باشد؟

واژگان کلیدی: دیوان بین‌المللی دادگستری، دستور موقت، حقوق بشر، تحریم یک‌جانبه، برجام.

* دانشجوی دکتری گروه حقوق عمومی دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

تهران. ایران

** استادیار گروه حقوق بین‌الملل عمومی دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

تهران. ایران (نویسنده مسئول)

*** دانشیار گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی

فصلنامه مطالعات راهبردی ● سال بیست‌و‌چهارم ● شماره سوم ● پاییز ۱۴۰۰ ● شماره مسلسل ۹۴

مقدمه

دیوان دادگستری بین‌المللی، نهاد حل و فصل اختلافات میان دولت‌ها است که در راستای مهم‌ترین وظیفه خود یعنی حل و فصل دعاوی میان دولت‌ها، در برخی موارد و بنا بر شرایط خاصی اقدام به صدور دستور موقت می‌کند. هدف از صدور دستور موقت انجام اقداماتی است که باید برای حفظ حقوق طرفین به عمل آید؛ که دیوان را جهت حفظ حقوق طرفین اختلاف، قادر به انجام اقدامات تأمینی نموده است. در حقیقت در صورتی که خواهان اثبات کند که در جریان رسیدگی به دعوی از سوی دیوان امکان دارد طرف دعوی به حقوق خواهان لطمه وارد سازد که امکان جبران آن نباشد، امکان درخواست صدور دستور موقت وجود خواهد داشت. به موجب ماده ۴۱ اساس‌نامه دیوان بین‌المللی دادگستری، این دیوان اختیار دارد پس از احراز صلاحیت اجمالی در صورتی که تشخیص دهد و اوضاع و احوال ایجاب نماید، دستور موقتی صادر کند تا اقداماتی برای حفظ حقوق طرفین به عمل آید. این اقدامات باید فوراً اجرا شده و به شورای امنیت به‌عنوان نهاد اجرایی دیوان ارجاع گردد. اقدامات دیوان در این مورد در مواد ۷۳ تا ۷۸ آیین دادرسی جدید معین شده است.^۱ دیوان از بدو تأسیس تا امروز، توانسته است با اهتمام به حمایت از حقوق بشر در ماهیت آرای صادره و نیز با صدور دستور موقت در پرونده‌های مختلف، به نوبه خود در بسط و مراعات حقوق بشر و دست‌کم در تدوین حقوق بین‌الملل عرفی بشر، در این حوزه از حقوق بین‌الملل نقش مهمی ایفا کند.

حقوق بشر یکی از دغدغه‌های امروزی حقوق بین‌الملل دانسته می‌شود و جامعه بین‌المللی در صدد هنجارسازی و وضع قوانینی است تا بتواند به حمایت از حقوق بشر و رعایت موازین آن در عرصه جهانی تسریع ببخشد. یکی از این راهکارها عرفی‌سازی و ایجاد وحدت رویه

۱. آیین دادرسی دیوان اولین بار در سال ۱۹۴۶ به تصویب دیوان رسید و در سال ۲۰۲۰ مورد اصلاح قرار گرفت.

حقوقی در زمینه دستور موقت دیوان بین‌المللی دادگستری است. دیوان مطابق ماده ۴۱ اساسنامه می‌تواند با تشخیص اوضاع و احوال طرفین، قبل از صدور حکم نهایی دستور موقت را به جهت حفظ حقوق طرفین صادر نماید.

در دعوی جمهوری اسلامی ایران علیه دولت ایالات متحده که موضوع آن تحریم یک‌جانبه دولت ایالات متحده علیه جمهوری اسلامی ایران است؛ خواهان (جمهوری اسلامی ایران) در تاریخ ۲۵ تیرماه ۱۳۹۵ در واکنش به اقدامات دولت آمریکا در اعمال مجدد تحریم‌های یک‌جانبه علیه جمهوری اسلامی ایران متعاقب تصمیم هشتم می ۲۰۱۸ دولت آمریکا، شکایتی را در دیوان بین‌المللی دادگستری ثبت کرد.^۱ دولت جمهوری اسلامی ایران هم‌زمان با ثبت این شکایت، از دیوان دادگستری بین‌المللی درخواست کرد با توجه به آثار مخرب، زیان‌بار و جبران‌ناپذیر تصمیم دولت آمریکا در اعاده و تشدید تحریم‌های یک‌جانبه که نقض صریح مفاد و ترتیبات عهدنامه ۱۹۵۵ به شمار می‌آید، دستور موقتی را در این رابطه صادر کند. در نهایت دیوان با احراز صلاحیت اجمالی^۲ در تاریخ یازدهم مهرماه ۱۳۹۷ اقدام به صدور دستور موقت کرد.^۳ به موجب این دستور موقت، ایالات متحده ملزم شد طبق تعهدات بین‌المللی خود، وفق عهدنامه ۱۳۳۴ مودت، روابط اقتصادی و حقوق کنسولی، موانع ناشی از اقداماتش به موجب تصمیم هشتم می ۲۰۱۸ (۱۸ اردیبهشت ۱۳۹۷) در ارتباط با صادرات اقلام زیر به جمهوری اسلامی ایران را برطرف نماید: ۱- دارو و تجهیزات پزشکی ۲- اقلام غذایی و کشاورزی ۳- قطعات و تجهیزات هواپیما و خدمات تأمین و نگهداری لازم برای ایمنی هواپیمایی ۴- ایالات متحده آمریکا تضمین نماید تا مجوزهای لازم برای پرداخت‌ها و معاملات مربوط به موارد فوق‌الذکر را صادر کند. در

۱. پرتال معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران، [/https://economic.mfa.ir](https://economic.mfa.ir)

۲. prima facie

۳. Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic Republic of Iran v. United States of America), 3 October, 2018

نهایت نیز دیوان از هر دو طرف خواست تا از هر اقدامی که موجب تشدید اختلاف خواهد شد، خودداری نمایند. شایان ذکر است که دستور موقت از ویژگی الزام‌آوری برخوردار است و از چنین خصیصه‌ای نتیجه می‌شود که دستور موقت تعهد بین‌المللی مبنی بر رعایت اجباری آن از طرف دولتی که علیه آن صادر شده است، ایجاد می‌کند (Lando, 2017).

الف) جایگاه دستور موقت در نظام دادرسی بین‌المللی و شرایط صدور آن

در تمام نظام‌های حقوق داخلی، نهادی به نام دستور موقت وجود دارد و به این معناست اگر برای دادگاه‌های بین‌المللی محرز گردد که «حقوق یکی از طرفین ممکن است در فرایند رسیدگی ضایع شود و غیرقابل جبران باشد، به‌رغم اینکه هنوز رسیدگی ماهوی صورت نگرفته است و محق‌بودن یا نبودن طرفین مشخص نشده است، دادگاه اقدام به صدور دستور موقت می‌کند تا از تضییع حقوق احتمالی طرفین پرونده جلوگیری کند» (دریایی و نوروزی، ۱۳۹۱: ۷۵).

دستور موقت در مواردی صادر می‌شود که محکمه ضرورت و به‌تبع آن فوریت را از درخواست هرکدام از طرفین برداشت کند. ماهیت این اقدام، راهکاری است که برای رسیدن به تأمین موقت اتخاذ شده است. به عبارت دیگر، مبنای صدور دستور موقت، وجود شرایط اضطراری و زمانی است که اقدامات خواننده منجر به نقض گسترده حقوق بشر شود به ترتیبی که غیرقابل جبران باشد. به دیگر سخن، جهت صدور دستور موقت، وجود و احراز دو شرط لازم و ضروری است؛ شرط اول نقض گسترده حقوق بشر و شرط دوم غیرقابل جبران بودن. به عنوان نمونه، در مورد پرونده ایران و بازگشت تحریم‌ها توسط دولت ایالات متحده آمریکا، دستور موقت دیوان در اتخاذ تدابیر لازم می‌تواند منجر به نجات جان هزاران بیمار در این کشور شود. عدم اقدام دیوان در این زمینه ممکن است تبعات جانی غیر قابل جبرانی داشته باشد. با امعان نظر به این که تبعات احتمالی که بر اثر تصمیم نهایی دیوان ممکن است برای ایالات متحده داشته باشد، صرفاً خسارات

مالی خواهد بود که قابل جبران است و از جان میلیون‌ها ایرانی باارزش‌تر نخواهد بود (Martinus, 1995: 6).

مقررات اولیه‌ای که به دستور موقت نزدیک است، ماده ۱۸ کنوانسیون تأسیس دیوان دادگستری آمریکای مرکزی در ۲۱ دسامبر ۱۹۱۷ است. پس از آن در سری معاهدات برای پیشبرد صلح در سال ۱۹۱۴ به موضوع دستور موقت اشاره شده است. این مقررات به‌عنوان مبنای آنچه در ماده ۴۱ اساس‌نامه دیوان دائمی بین‌المللی دادگستری آمده، به کار رفته است (Zimmermann, 2006: 3).

اولین آیین دادرسی دیوان در سال ۱۹۲۲، در ماده ۵۷ به موضوع دستور موقت اشاره کرده است. مطابق این ماده، رئیس دیوان می‌توانست برای حفظ حقوق هریک از اصحاب دعوا، هرگونه قراری را صادر کند؛ اما کامل‌ترین مقرراتی که در خصوص دستور موقت در دیوان دادگستری به تصویب رسید، مصوب سال ۱۹۷۸ است. ماده ۶۱ قانون مزبور به موضوع دستور موقت اختصاص داده شد. ماده ۶۱ شامل نه پاراگراف بود که به تمامی مسائل پیرامون قرار تأمین موقت می‌پرداخت. موضوع فوریت دستور موقت، صدور دستور موقت به ابتکار دیوان، اختیار دیوان برای رد یا اصلاح قرارهای صادرشده، آیین‌نامه‌های مربوط به جلسه دادرسی شفاهی و مشارکت قاضی اختصاصی مواردی بود که در این ماده اضافه شد (Zimmermann, 2006: 3).

از جمله مسائل مهم دستور موقت، موضوع احراز صلاحیت است. دیوان زمانی می‌تواند اقدام به صدور دستور موقت کند که صلاحیت داشته باشد. در غیر این صورت هرگونه اقدام دیوان، غیرقابل استناد است و الزامی برای هیچ‌کس ایجاد نمی‌کند و با فلسفه اصلی دستور موقت در پیشگیری از وقوع خسارات جبران‌ناپذیر، منافات دارد. از آنجایی که دستور موقت، یک دعوای طاری است دیوان زمانی می‌تواند در خصوص آن اعلام نظر کند که صلاحیت رسیدگی به اصل دعوا را داشته باشد (صدیق، ۱۳۸۶: ۸۷). در این مسیر، صلاحیت هم شامل صلاحیت شخصی و هم صلاحیت ذاتی رسیدگی نسبت به ماهیت دعوی است. (میرعباسی و سادات میدانی، ۱۳۸۹:

۲). از سوی دیگر مطابق اصل عدالت در رسیدگی، همواره باید حق اعتراض به تصمیمات برای اصحاب دعوی وجود داشته باشد. اعتراض ممکن است زمان‌بر باشد که با اصل فوریت در رسیدگی به موضوع دستور موقت منافات دارد. در این موارد برای حل تعارض، قضات دیوان اقدام به صدور دستور موقت بدون در نظر گرفتن تصمیم در ماهیت می‌کنند، زیرا از دیدگاه قضات دیوان، حفظ حقوق غیرقابل جبران، بر رسیدگی در ماهیت ارجحیت دارد (Bekker, 1998: 45).

ب) اهداف و ضمانت اجرای دستور موقت

هدف اصلی دستور موقت به صراحت در ماده ۴۱ بیان شده است^۱ که همان حفظ حقوق هر دو طرف است. برای همین دیوان مکلف است اقداماتی در نظر بگیرد برای اطمینان از اینکه طرف‌ها در وضعیت ضرر یا احتمال آسیب غیرقابل جبران قرار نگیرند. در حالت کلی خودداری دیوان از طرفین هرگونه تشدید وضعیت را درخواست می‌کند (Fitzmaurice, 1986: 120).

مهم‌ترین ویژگی دستورات قضایی، لازم‌الاجرا بودن آنهاست. تشفی خاطر، جبران خسارت و غیره زمانی اتفاق می‌افتد که حکم محاکم قضایی به مرحله اجرا رسیده باشد. در غیر این صورت تمامی مراحل سابق بر آن، اعم از تحقیق، دادرسی، تجدیدنظرخواهی و غیره بیهوده خواهند بود. موضوع دستور موقت هم از این قاعده مستثنا نیست. یکی از چالش‌برانگیزترین مسائل در حقوق بین‌الملل، ضمانت اجرای قواعد است. طرفین دعوا در حقوق بین‌الملل، اتباع داخلی یک دولت نیستند که برای اجرای حکم بتوان از قوای قاهره کمک گرفت؛ بلکه دولت‌هایی هستند که خود منشأ وجود و مشروعیت نهادهای بین‌المللی از جمله دیوان بین‌المللی دادگستری شده‌اند. در فرضی که دیوان در موضوع یک پرونده اقدام به صدور دستور موقت کند، این پرسش مطرح

1. to preserve the respective rights of either party

است که آیا امکان دارد طرف دیگر دست به اقدامات تلافی‌جویانه بزند و تمامی دستورات دیوان را نقض کند یا دستورات دیوان را انجام ندهد. دستور موقت دیوان به این مفهوم است که طرف دعوا باید از هر اقدامی که می‌تواند منجر به آسیب به اجرای حکمی که در آینده صادر می‌شود، خودداری کند. مفاد دستور موقت اساساً به طرفین دعوا اجازه نمی‌دهد هر عملی که ممکن است اختلاف را تشدید کند یا گسترش دهد، انجام دهند (میرعباسی و سادات میدانی، ۱۳۸۴: ۱۲۹). دیوان در قضیه لاگران، در مورد عدم اجرای دستور موقت صادره خود توسط ایالات متحده، صرفاً از عدم رعایت دستور موقت انتقاد کرد. در چنین مواردی اگر طرفی که متحمل خسارت شده است درخواستی را برای پرداخت غرامت ارائه دهد؛ دیوان آن را مورد رسیدگی قرار خواهد داد. در غیر این صورت دیوان اصل عدم صدور رأی فراتر از خواسته را نقض خواهد کرد (Bekker, 2003: 3). این در حالی است که شورای امنیت به عنوان نهاد اجرایی سازمان ملل وارد شده است و وظیفه اجرای دستورات دیوان را بر عهده دارد، اما برخلاف آنچه که لازم است، دستورات دیوان در برخی از موارد از ضمانت اجرای لازم برخوردار نیستند. به عنوان نمونه در پرونده‌هایی که دیوان بین‌المللی دادگستری لزوم صدور دستور موقت را تشخیص می‌دهد، در فرضی که خسارتی از عدم اقدام خوانده متوجه خواهان شود، الزامی برای جبران خسارت توسط خوانده در دستور موقت پیش‌بینی نشده است که به نظر نگارنده می‌تواند به عنوان یکی از ایرادات بر دستور موقت محسوب شود.

ج) حقوق بشر در ترازوی دستور موقت دیوان بین‌المللی دادگستری

برای صدور دستور موقت در دیوان بین‌المللی دادگستری باید نقض عمده حقوق بشر بر قضاات دیوان احراز شود. حقوق بشر قدمتی به تمدن بشریت دارد؛ اما حقوق بشر به معنای امروزی به معنای مطالعه جامع و تدوین آن در یک مرجع بین‌المللی و با حضور تمامی افراد و گروه‌ها

است که به تصویب منشور سازمان ملل متحد برمی‌گردد (مهرپور، ۱۳۸۳: ۱۲). یکی از مهم‌ترین فلسفه‌های وضع این دسته از مقررات آن است که مقررات حقوق بشر کم‌کم در میان قوانین داخلی کشورها رسوخ کرده و در میان قوانین ملی آن‌ها جای گرفته و در نتیجه به همبستگی بیشتر دولت‌ها و جلوگیری از اقدام خودسرانه آن‌ها منجر شود (مهرپور، ۱۳۸۳: ۱۴). پس از وقوع جنگ جهانی دوم ضرورت تدوین مقرراتی برای حمایت از نوع بشر منجر به تصویب منشور ملل متحد شد. به‌رغم پیش‌بینی رعایت و احترام به حقوق بشر جهانی در منشور ملل متحد، ضرورت وجود و تصویب سندی جداگانه سبب شد کمیسیون حقوق بشر بر اساس ماده ۶۳ منشور ملل متحد، ابتدا طرح نخستین اعلامیه جهانی حقوق بشر را در دسامبر ۱۹۴۸ و طرح دوم را در ۱۹۴۹ و در قالب میثاقین حقوق بشر (میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و پروتکل مربوط به آن و میثاق بین‌المللی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) به تصویب رساند. اعلامیه جهانی حقوق بشر اکنون بهترین وسیله تفسیر مقررات منشور ملل متحد در زمینه حقوق بشر به شمار می‌آید (Shelton, 2008: 7).

کشوری که درخواست صدور دستور موقت را از دیوان دادگستری کرده است، زمانی می‌تواند به خواسته خود برسد که درخواست وی منطبق با یکی از موضوعات حقوق بشری باشد و طرف مقابل را ناقض یکی از مقررات حقوق بشری معرفی و این امر را اثبات نماید.

د) تحلیل محتوای دستور موقت در قضیه بازگشت تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا از منظر حقوق بشر

در این بخش، به بیان تطبیقی موارد بیان‌شده در خصوص پرونده ایران در دیوان بین‌المللی دادگستری می‌پردازد. این پرونده یکی از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین پرونده‌هایی است که در دیوان مطرح شده است و از سوی دیگر، ابعاد آن صرفاً در زمینه سیاسی محدود نمی‌شود، بلکه شامل ابعاد فرهنگی، اقتصادی، بین‌المللی و... نیز می‌شود؛ لذا بحث و بررسی آن اهمیت پیدا می‌کند.

۱. پیشینه دعوای ایران علیه ایالات متحده در قضیه بازگشت تحریم‌ها

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، روابط دیپلماتیک ایران و آمریکا، با اقدام ایران در تسخیر لانه جاسوسی توسط دانشجویان، به‌طور کامل قطع شد. به دنبال آن، اقدامات متقابلی از سوی دولت آمریکا علیه مردم ایران صورت گرفت. از جمله می‌توان به بلوکه کردن حساب‌های مالی ایران در بانک‌های جهانی، حمایت از عراق در جنگ تحمیلی، تحریم‌های سنگین اقتصادی و غیره اشاره کرد. با این حال نخستین دعوای مطروحه میان ایران و آمریکا، به پرونده کارکنان سفارت آمریکا اختصاص داشت. هرچند امروزه باید هدف اصلی تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران را به جهت محدود کردن فعالیت‌های هسته‌ای ایران دانست (Van Bergeijk, 2015: 51). اختلاف میان دو دولت ایران و آمریکا پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران نیز ادامه داشت و با فراز و فرودهایی همراه بود، اما نقطه طلایی دوران دیپلماتیک ایران را قطعاً باید دوران تصویب برجام دانست.

در نوامبر ۲۰۱۳ ایران به همراه شش کشور توافقاتی را در لوزان آغاز کردند که پس از گذشت ۲۰ ماه در آوریل ۲۰۱۵ منجر به صدور تفاهم‌نامه‌ای میان ایران و شش کشور در خصوص

موضوعات هسته‌ای ایران شد. بر اساس این توافق‌نامه ایران متعهد شد برخی از برنامه‌های هسته‌ای خود را کاهش داده و برای ۱۵ سال اقدامات خود را به تعویق اندازد، در مقابل دولت‌های شش‌گانه نیز موظف شدند تمامی تحریم‌هایی که علیه ایران وضع کرده بودند را لغو کرده و به ایران اجازه تعاملات تجاری، سیاسی و غیره با سایر کشورهای دنیا را بدهند (زمانی، ۱۳۹۷).

با روی کار آمدن رئیس‌جمهور جدید آمریکا، در سال ۲۰۱۸ آمریکا رسماً توافق مذکور را نقض کرده و اعلام کرد که بالاترین تحریم‌ها را علیه ایران اعمال خواهد کرد. به دنبال این اقدام رئیس‌جمهور آمریکا، ایران اقدام به شکایت در دادگاه بین‌المللی لاهه علیه دولت ایالات متحده کرد. موضوع این شکایت، نقض معاهده دوستی، تجارت و حقوق کنسولی (موسوم به عهدنامه مودت و روابط اقتصادی و حقوق کنسولی بین ایران و دولت متحده آمریکا) امضا شده از سوی نمایندگان دو طرف در تاریخ ۱۵ اوت ۱۹۵۵ میلادی مصادف با ۲۳ مرداد ۱۳۳۴ شمسی در تهران است. مطابق ادعای جمهوری اسلامی ایران، اقدام آمریکا در نقض توافق برجام منجر به مجموعه گسترده‌ای از تحریم‌ها علیه مردم و شرکت‌های متعلق به جمهوری اسلامی ایران شده است. علاوه بر نقض توافق برجام توسط آمریکا و اعمال تحریم‌هایی که متعهد به لغو آن‌ها بوده است، دولت آمریکا توافق دیگری موسوم به عهدنامه مودت را نیز نقض کرده است (کوشا و میرعباسی، ۱۳۹۸: ۲۱۴).

در حقوق بین‌الملل، حفظ امنیت شهروندان هر کشور از حقوق حاکمیتی دولت آن کشور محسوب می‌شود. به موجب عهدنامه مزبور ایالات متحده متعهد شده بود با اتباع ایرانی رفتاری منصفانه داشته باشد و مانع از مراودات پولی و بانکی آنها نشود. پیمان مودت مکرراً در دیوان داوری ایران و آمریکا مورد استناد قرار گرفته و حتی در دادگاه‌های آمریکا نیز به آن استناد شده است. البته در این عهدنامه، دیوان لاهه به عنوان مرجع حل اختلاف در اختلافات احتمالی بین دو طرف پیش‌بینی شده است. هرچند مراجعه به این نهاد مشروط به آن است که پیش‌تر دو

طرف برای حل و فصل اختلافات خود از راه مذاکره، اقدام لازم و کافی کرده باشند. بر اساس بند ۲ ماده ۲۱ «هر اختلافی بین طرفین معظمین متعاهدین در مورد تفسیر یا اجرای عهدنامه فعلی که از طریق دیپلماسی به نحو رضایت‌بخش فیصله نیابد، به دیوان دادگستری بین‌المللی ارجاع خواهد شد مگر اینکه طرفین موافقت کنند که اختلاف به وسائل صلح‌جویانه دیگری حل شود». بر این اساس در اختلافات میان ایران و آمریکا، دیوان صلاحیت رسیدگی دارد و می‌تواند در حدود موضوعات و دعاوی مطروحه، اقدامات لازم را انجام دهد. (میرعباسی و زوار جلالی، ۱۳۹۹: ۱۲۱).

۲. ضرورت صدور دستور موقت دیوان به منظور تضمین و ارتقای حقوق بشر

ضرورت صدور دستور موقت در مواردی است که دیوان موارد نقض حقوق بشر را تشخیص دهد و موارد آن هم حصری نیست. این حق با توجه به ماده هشت اعلامیه جهانی حقوق بشر برای طرفین دعوا شناخته شده است؛ چراکه دستور موقت در این هنگام سازوکاری برای احقاق حقوق اساسی و عادی ملت‌های طرف دادرسی ایجاد می‌کند. در هر موردی که دیوان به صلاحدید خود تشخیص دهد که از سوی یکی از طرفین پرونده نقض حقوق بشر رخ داده است، می‌تواند اقدام به صدور دستور موقت کند. در پرونده ایران نیز به‌رغم تمامی کارشکنی‌های طرف آمریکایی، برای دیوان احراز شد که اعمال تحریم‌هایی که از سوی این کشور علیه ملت ایران اعمال می‌شود، منجر به نقض عمده حقوق بشر می‌شود و از همین رو دیوان در تصمیم‌گیری خود، اقدام به صدور دستور موقت در این زمینه کرد (کرم‌اللهی، ۱۳۹۵: ۴۲).

در خصوص ضرورت صدور دستور موقت، یکی از مهم‌ترین مسائل در این مورد، موضوع صلاحیت است که بر اساس بند دوم ماده ۲۱ عهدنامه مودت، ایران و آمریکا صلاحیت دیوان را در مورد دعاوی پیش رو پذیرفته‌اند؛ از این رو صلاحیت دیوان امری مورد قبول تلقی شده است.

در پرونده مطروحه، دولت ایران مدعی است که تحریم‌های آمریکا موجب شده که حقوق بشر در ایران به صورت گسترده نقض شود و در صورتی که این اقدامات ادامه داشته باشد، خساراتی جبران‌ناپذیر بر مردم ایران وارد می‌شود. باید توجه داشت موضوع فوریت در این زمینه هم وجود داشته است زیرا فوریت، امری و رای زمان است و برای اثبات فوریت، باید طرفین اثبات کنند که اختلافات آنان از طرق دیگر مانند روش‌های دیپلماتیک قابل حل و فصل نیست. این در حالی است که پرونده هسته‌ای ایران برای مدتی طولانی میان ایران و شش کشور مطرح بوده است و در این زمینه بحث و تبادل نظر داشته‌اند. از همین رو برطرف کردن اختلافات پیش رو از طریق دیپلماتیک، عملاً غیرممکن است. موضوعاتی که ایران با استناد به آن درخواست صدور دستور موقت کرده است باید برخوردار از دو وجه باشند: اولاً باید نقض حقوق بشر توسط دولت آمریکا اثبات شود. ثانیاً ورود خساراتی که عملاً غیرقابل جبران هستند، محرز شود که اثبات هر دو مورد برای صدور دستور موقت دیوان لازم و ضروری هستند (Tom, 1999: 18).

در خصوص مورد اول، دولت ایران ادعا دارد که تحریم‌های دولت آمریکا منجر به عدم دسترسی مردم ایران به منابع اقتصادی، دارویی، حمل و نقل و غیره شده است. به عنوان مثال محدودیت‌های تأمین مالی، همراه با سقوط شدید ارزش پول ایران، منجر به محدودیت جدی برای شرکت‌ها و بیمارستان‌های ایران در خرید تجهیزات پزشکی و داروهای حیاتی از خارج ایران شده است که ساکنان برای مراقبت پزشکی حیاتی به آنها وابسته هستند (Cesr, 1997: 8).

علاوه بر این، تحریم‌های تمدیدشده آمریکا مستقیماً قدرت خرید خانواده‌ها را تحت تأثیر قرار داده است و در نرخ تورم تأثیر به‌سزایی داشته است. پوشش بیمه سلامتی تقریباً همگانی ایران در حال حاضر بخش قابل توجهی از هزینه‌های مراقبت بهداشتی را جذب می‌کند؛ اما ناتوانی این سیستم که حالا تحت فشار جدی مالی است، احتمالاً آثاری مخرب بر میلیون‌ها بیمار خواهد

گذاشت که تمامی این رفتارها می‌تواند مصادیقی از نقض حقوق بشر توسط دولت ایالات متحده باشد (زمانی و غریب‌آبادی، ۱۳۹۶: ۲۷).

همچنین اقدامات آمریکا تأثیر مستقیم بر روی صنعت پزشکی ایران گذاشته است و سازمان‌های بین‌المللی از جمله دیده‌بان حقوق بشر در تازه‌ترین گزارشی که منتشر کرده‌اند، به این نتیجه رسیده‌اند که وضعیت اقتصادی کنونی، با وجود معافیت‌های بشردوستانه، مسبب آسیب‌هایی برای شهروندان ایرانی مبتلا به مجموعه‌ای از بیماری‌ها و شرایط پزشکی است.

بعضی از کسانی که بیش از دیگران تحت تأثیر قرار گرفته‌اند، ایرانیانی هستند که بیماری‌های نادر یا شرایطی دارند که نیازمند درمان و مراقبت ویژه هستند و از دسترسی به داروها و لوازم پزشکی که پیش از این در دسترس بوده‌اند، ناتوان هستند. این شامل کودکان دارای سرطان خون، بیماران پروانه‌ای (بیماری که منجر به پوست حساس و تاول‌زده می‌شود)، صرع یا افرادی می‌شود که در اثر قرارگرفتن در معرض سلاح‌های شیمیایی در جنگ ایران و عراق دچار جراحت‌های چشمی مزمن هستند. پیامدهای این وضعیت برای این افراد می‌تواند فاجعه‌بار باشد. همچنین همانطور که در طول رسیدگی در دیوان مطرح شد، سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده با خطر بی‌ارزش شدن مواجه شده^۱؛ ارزش وجه رایج ایران به طور چشمگیری کاهش یافته و شرکت‌های خارجی پایان فعالیت خود را اعلام کرده‌اند و این زمانی است که رقم بیکاری نیز بسیار بالاست^۲. در این میان توانایی مردم ایران در دسترسی به تولیدات و خدمات ساده و حتی خرید مواد غذایی و سایر ضروریات زندگی و دسترسی به دارو و خدمات بهداشتی در معرض خطر قرار دارد^۳. تمامی این اقدامات می‌تواند مستندی برای صدور دستور موقت دیوان قرار بگیرد؛ چون هم

1. Iran,s request for provisional, measures, p 16, para36, n50

2. Ibid, p11, para26

3. Ibid, p15, para.37, n.54

اقداماتی است که منجر به نقض گسترده حقوق بشر برای مردم ایران شده و از سوی دیگر خساراتی که وارد می‌کند، غیرقابل جبران است (لسانی و کاظمی، ۲۰۱۸: ۱۴۱).

از همین رو ایران درخواست خود مبتنی بر صدور دستور موقت را به صورت جداگانه تقدیم دیوان بین‌المللی دادگستری کرد تا دیوان فارغ از رسیدگی در خصوص دعوای ماهوی، در این زمینه به فوریت اتخاذ تصمیم کند و از نقض گسترده حقوق بشر و ورود خسارات غیرقابل جبران بیشتر جلوگیری کند.

ه) تعهدات حقوق بشری ایالات متحده در پرونده بازگشت تحریم‌ها

مهم‌ترین مستندات جمهوری اسلامی ایران برای درخواست دستور موقت دیوان، عهدنامه مودت و نقض گسترده حقوق بشر ناشی از اعمال تحریم‌های آمریکا بود که نتایج آن غیرقابل جبران بود. با در نظر گرفتن مجموع ادله و قرائن گفته‌شده، دولت ایران اقداماتی را از دیوان در جهت صدور دستور موقت تقاضا کرده است. اقدامات جمهوری اسلامی ایران، در دو محور جمع‌بندی می‌شود؛ محور اول در راستای تحقق عهدنامه مودت که میان دو کشور تهیه و تنظیم شده است و دو طرف موظف به انجام آن شده‌اند. محور دوم، در راستای جلوگیری از نقض گسترده حقوق بشر در ایران و ورود خسارت‌های جبران‌ناپذیر به مردم و همچنین جبران خسارت‌هایی که از این رو بر مردم ایران وارد شده است. همچنین دولت آمریکا موظف می‌شود تحریم جدیدی علیه مردم و دولت ایران وضع نکند. بر اساس آنچه که گفته شد، جمهوری اسلامی ایران در درخواست صدور دستور موقت به دیوان بین‌المللی دادگستری به عهدنامه موسوم به مودت بین دو طرف استناد کرد - که با توجه به اصل زنده‌بودن معاهدات هنوز از اعتبار بین طرفین برخوردار است - و ادعا نمود که برخی از مواد آن توسط دولت ایالات متحده مورد نقض قرار گرفته است. همچنین مواردی که در آن به نقض گسترده حقوق بشر برای اتباع جمهوری اسلامی ایران و

همچنین سایر اتباع ساکن در این سرزمین منجر می‌شود، اشاره شد. از جمله آنان می‌توان به کاهش شدید ارزش پول ملی، کمبود دارو و تجهیزات پزشکی در کشور و غیره اشاره کرد که تبعات آن به طور گسترده گریبان‌گیر توده مردم می‌شود (زمانی و دیگران، ۱۳۹۲). به همین خاطر دیوان بین‌المللی دادگستری، در صدور دستور موقت استنادات ایران را معتبر دانست. بر اساس درخواست جمهوری اسلامی ایران، مسئولیت حقیقی و حقوقی ایالات متحده در دستور موقت مبنی بر چند امر است: (Cesr, 1997: 8)

- ۱- آمریکا باید با انتخاب خودش تحریم‌های هشتم مه ۲۰۱۸ را بدون تأخیر لغو کند.
 - ۲- آمریکا باید فوراً به تهدیدات خود در خصوص اعلام تحریم‌های بیشتر که در این شکایت به آن اشاره شد، خاتمه دهد.
 - ۳- آمریکا باید اطمینان دهد که نباید هیچ اقدامی برای برهم‌زدن تصمیم دیوان در مورد شکایت فعلی انجام دهد و عدم تکرار در تخلف از عهدنامه مودت را تضمین کند.
 - ۴- آمریکا باید به دلیل تخلف از تعهدات قانونی و بین‌المللی خود، خسارات ایران را به اندازه‌ای که دیوان در مرحله بعدی اقدامات تعیین می‌کند، جبران نماید. ایران این حق را برای خود محفوظ می‌دارد تا در زمان مقتضی در مورد جبران خسارت، ارزیابی دقیقی از میزان خسارات ناشی از اقدامات آمریکا به دیوان تسلیم و ارائه کند (Cesr, 1997: 8).
- دیوان با تأیید تأثیر اعمال محدودیت روی کالاهای ضروری برای نیازهای انسان بر سلامتی مردم ایران، اعلام می‌دارد اعمال محدودیت بر واردات و خرید کالاهای ضروری برای نیازهای انسان دوستانه همانند اقلام غذایی و دارو، می‌تواند تأثیر مخرب جدی برای سلامت و زندگی افراد واقع در قلمروی ایران داشته باشد. (ICJ 2018: 89)

دیوان در دستور موقت خود به منظور تبیین ماهیت قضایی دستور موقت، عنوان می‌دارد که دستوراتش در مورد اقدامات موقتی به موجب ماده ۴۱ اساسنامه، الزام‌آور هستند و در نتیجه

برای هر طرفی که اقدامات موقتی خطاب به آن طرف است، تعهدات حقوقی بین‌المللی ایجاد می‌کند.

نتیجه‌گیری

حرکت به سوی ایجاد رویه حقوقی مستقل و اقدامات موقتی برای حمایت از حقوق بشر به مرور باعث تقویت بعد پیشگیرانه حقوق بین‌الملل خواهد شد. در این راستا مراجع قضایی بین‌المللی نقش به‌سزایی در ممانعت از ورود آسیب جبران‌ناپذیر در شرایطی که دارای فوریت هستند، به سود ابنای بشر و تضمین تبعیت از اقدامات موقتی برای حمایت دارند. لذا صدور دستور موقت در راستای تضمین و ارتقای حقوق بشر است که دیوان دادگستری بین‌المللی بر اساس درخواست یکی از طرفین و به استناد به ماده ۴۱ اساسنامه و هشت اعلامیه جهانی حقوق بشر می‌تواند در برخی از موارد اقدام به صدور آن نماید. از طرفی تشدید تنش بین طرفین می‌تواند صلح و امنیت بین‌المللی را به خطر بیندازد.

دیوان در پرونده شکایت دولت جمهوری اسلامی ایران از دولت ایالات متحده با توجه به نقض گسترده حقوق بشر توسط آمریکا، اقدام به صدور دستور موقت کرده است. موارد استنادی در دادخواست صدور دستور موقت دولت جمهوری اسلامی ایران عبارت از نقض مکرر بسیاری از مواد عهدنامه مودت ۱۹۵۵ است. دیوان در حکم خود مبنی بر دستور موقت به این موارد استناد کرده و ادامه اقدامات دولت ایالات متحده را منجر به نقض حقوق بشر عنوان کرده است. لذا دستور موقت را الزام‌آور و نقض آن را موجب تعهد بین‌المللی برای نقض‌کننده برشمرده است. دستور موقت به عنوان یک ابزار مؤثر برای پیشگیری از هر نوع تهدید علیه نقض حقوق بشر می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد و اساساً می‌توان پیشگیری از تهدیدات علیه حقوق بشر در جامعه بین‌المللی را یکی از اهداف این اقدامات به شمار آورد. البته باید اشاره داشت که جنبه

الزام آور دستورات موقت دیوان، به ویژه هنگامی که یکی از طرفین دعوا قدرت بزرگ باشد، بسیار ضعیف است و تا زمانی که مبتنی بر موارد نقض صلح و امنیت بین‌المللی و مورد حمایت شورای امنیت نباشد، نمی‌توان به کارکرد عملی آن در حمایت از حقوق بشر امیدوار بود. با این حال، اقدامات دیوان می‌تواند زمینه‌ساز فشارهای عمومی و اخلاقی بر قدرت‌های بزرگ شده و آنها و دیگر بازیگران بین‌المللی را به تدریج مجبور به جامعه‌پذیری بر اساس معیارهای حقوق بشر نماید.

منابع

- جوان جعفری، عبدالرضا و مهدی سیدزاده ثانی (۱۳۹۱)، رهنمودهای عملی پیشگیری از جرم، تهران، نشر میزان.
- خلیلیان، سید خلیل (۱۳۸۲)، دعاوی حقوقی ایران و آمریکا مطرح در دیوان داورى لاهه، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- زمانی، سید قاسم (۱۳۹۷)، نشست علمی بررسی ابعاد حقوقی قرار موقت دیوان بین‌المللی دادگستری در پرونده ایران علیه ایالات متحده آمریکا، تهران، دانشگاه علامه طباطبایی.
- زمانی، سید قاسم و جعفر زنگنه شهرکی (۱۳۹۲)، تحریم‌های بین‌المللی ناقض حقوق بشر: از مشروعیت حقوقی تا مسئولیت بین‌المللی، مجله راهبرد.
- زمانی، سیدقاسم و کاظم غریب آبادی (۱۳۹۶)، تحریم‌ها به مثابه نقض تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه حمایت از حقوق بشر، مجله حقوق پزشکی، دوره ۱۱، شماره ۴۰.
- صدیق، محسن (۱۳۸۶)، بررسی ابعاد حقوقی قراردادهای موقت در اسناد و رویه دیوان بین‌المللی دادگستری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق بین‌الملل، دانشگاه تهران.
- قاری سیدفاطمی، سیدمحمد (۱۳۹۰)، حقوق بشر در جهان معاصر، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
- کرم‌الهی، پروین (۱۳۹۵)، قواعد حاکم بر دعاوی طاری دیوان بین‌المللی دادگستری، مجله تحقیقات جدید در علوم انسانی، سال دوم، ش ۴.
- کوشا، سهیلا و سیدباقر میرعباسی (۱۳۹۱)، رویه قضایی دیوان بین‌المللی دادگستری، ج ۱، تهران: جاودانه.
- لسانی، سیدحسام‌الدین و احمد کاظمی (۲۰۱۸)، توقیف اموال ایران در آمریکا از دیدگاه حقوق بین‌الملل و رسالت رسانه‌های برون‌مرزی (با تأکید بر عملکرد کمیسیون حقوق بین‌الملل درباره مصونیت دولت‌ها، دعوی آلمان علیه ایتالیا، دعوی ۲۰۱۶ ایران علیه آمریکا، احکام صادره محاکم آمریکا، کانادا و لوکزامبورگ)، پژوهشنامه رسانه بین‌الملل، ۳ (۳)، ۱۳-۴۸.
- مجبی‌بزار، وحید (۱۳۹۷)، اقدامات تأمینی (دستور موقت) دیوان بین‌المللی دادگستری: الزام یا توصیه؟ نگاهی دوباره به رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه برادران لاگرانژ، مجله علمی تخصصی قضاوت، ۱۸ (۹۵)، ۹۱-۱۱۵.
- مهرپور، حسین (۱۳۸۳)، نظام بین‌المللی حقوق بشر، انتشارات اطلاعات، تهران، چاپ دوم.

میرعباسی، باقر و رضوان باقرزاده (۱۳۸۹)، نقش انصاف در حل و فصل اختلافات بین‌المللی، *مجله حقوق*، دوره ۴۰، شماره ۲.
میرعباسی، سید باقر و فامیل زوار جلالی. (۱۳۹۹). صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری در صدور قرار موقت با نگاه موردی
بر قضیه اوکراین علیه فدراسیون روسیه سال ۲۰۱۷. *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی*، دانشگاه تهران.

میرعباسی، سید باقر و سید حسین سادات میدانی (۱۳۸۴)، *دادرسی‌های بین‌المللی*، دیوان بین‌المللی دادگستری در تئوری و
عمل، انتشارات جنگل.

هاشمی، سید محمد (۱۳۸۴)، *حقوق بشر و آزادی‌های اساسی*، تهران، میزان، چاپ اول.

هیگینز، روزالین (بی‌تا)، *دیوان بین‌المللی دادگستری*، ترجمه علی قاسمی، *مجله حقوقی*.

Ahmadou Sadio Diallo Case (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo), Judgment of 30
November 2010.

Alleged Violations of the 1955 Treaty of Amity, Economic Relations, and Consular Rights (Islamic
Republic of Iran v. United States of America)

Andreas, Zimmermann, (2006), **The Statute of the International Court of Justice, A Commentary**,
Oxford.

ASEAN Human Rights Declaration, 19 November 2012, at: [statement/communiqués/item/asean-human-rights-declaration](#).

Avena and other Mexican Nationals (Mexico v. U.S.A.) (2003)

Bekker, Pieter H.F, **Commentaries on World Court Decisions** (1987-1996), Martinus nijhoff, 1998.

Borger, Julian (2018) **White House 'pressuring' intelligence officials to find Iran in violation of nuclear
deal**. The Guardian. Retrieved April 16

CEESCR, General Comment No 8: The relationship between economic sanctions

Cf.r.st.j.Macdonald, **Interim Measures in international law**, 1993, Bruxelles.

Christian J. Tams, (1999), **Consular Assistance and Rights and Remedies**, Comments on the ICI's
Judgment in the LaGrand Case, European Journal of International Law.

Fitzmaurice, Sir Gerald, **The Law and Procedure of the International**, ICJ publications

Harris D.J, (2004), **Case and Materials on International Law**, Sixth Edition, London Sweet and Maxwell

Hudson, Manley O., (1920), **The Permanent Court of International Justice**.

Martinus Nijhoff, (1995), **Compliance with Judgments of International Courts**. ICJ publications, The

International Court of Justice, The Hague, 2004 (5thlagrand (Germany v. u.s) judgment..icj. reports.2001

North Holland Publishing Company (1981), **Encyclopedia of Public International Law**, Settlement of
Disputes

Peter A.G. van Bergeijk, (2015) **Sanctions against Iran – A Preliminary Economic Assessment**, European
Union Institute for Security Studies (EUISS).

Shelton, Dinah, (2008) **Regional protection of Human Rights**, Oxford University Press.

Zimmern, Alfred, (2000) **The League of Nations and the Rule of Law**, Mac Millan